

1.Giriş; Sosyal Antropolojik yaklaşımlar kapsamında mitoloji; İnsanlığın erken dönemlerinde din izleri; Neolitik dönemde toplumsal yaşamda din ve mitolojinin yeri; Göbeklitepe ve Çatalhöyük örneklerinin irdelenmesi;Sulu tarım, artan nüfus, göçler kolonizasyon ve ilk siyasi gruplar, primitiv devlet yapılanmalarda ortak kült kavramı ve dinin kurumsallaşması

GİRİŞ

Mitoloji dersi edebiyat, felsefe, antropoloji, arkeoloji ve tarih gibi birçok bölümde verilmektedir ancak saydığımız bu bilim dallarının hepsinde farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Çünkü içinde insana ait birçok farklı ama bağlantılı konuyu içinde barındırır, öyle ki insanın fiziki ve düşünsel yapısı, toplumsallığı sonucu geliştirdiği dil, imge simgeleriyle sözlü ve yazılı edebiyat ve felsefe kapsamında, materyallerle ifade şekli ikonografi arkeoloji kapsamında araştırılır irdelenir. Mitoloji içindeki epos ögesi ise mythos'a getirdiği zaman mekan boyutlarıyla onu tarih bilimine bağlar. Mitolojinin tarih biliminde somut çıkarımlarda kullanılması ise tarih ile arkeoloji biliminin ortak çalışmalarıyla gerçekleşir.

Batı dünyasındaki mythosların ve bunlarda rol oynayan karakterlerin önemli bir kısmının Doğu mitolojisinde çok daha önceleri karşılıkları ve çıkış hikayeleri vardır ama bu “karşılaştırmalı mitoloji” dersi adında bir başka dersin konusu olacak denli kapsamlı bir çalışmadır. Bu derste Batı Mitolojisi adı altında ele almakta tercih edilmiş Grek Mitolojisidir. Çünkü Grek mitolojisi, eldeki yazılı belgeleri ve çok sayıda antik çağdan günümüze ulaşan sanatta kullanılmış verisiyle, somut ve analitik bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle Grek kültür çevresi sosyal ve siyasi-ekonomik tarihini okumak için Grek mitolojisi yani onun bu sistematik yapısındaki kodlamalarla adeta bir anlamda alternatif bir dil olması büyük önem taşımaktadır. Böylece derse katılanlar imgeler ve simgeler dünyasının gerçekliğini değil düşünsel arka planlarının ne şekilde yorumlanabileceğini kavrayacak ve tartışacaklardır. Bu nedenledir ki tarih bölümünde anlatılan mitoloji dersimizde öncelikle hikayeler ve figürler değil hikayelerdeki tasvir ve simgelerin arka planları ele alınacaktır. Roma mitolojisi ise Grek mitolojisindeki imge, sembol ve simgelerin çoğunu kullandığı için devamıymış gibi algılanmakla beraber önemli kısmının anlam ve yorumları değişmiştir. Bu nedenle Grek ve Roma mitolojisi de ayrı ayrı ele alınmalıdır.

MİTOLOJİ nedir?

Mitoloji dersine mitolojinin ne olduğunu tanımlayarak başlamak gerekir. Grekçe “**Mythos**” ve “**Logos**” kavramlarının birleştirilmesinden oluşturulmuş bir kavramdır. Mythos zamansız mekansız algı ve kurguların sözü yani kulaktan kulağa dolaşan bu nedenle de ölçütlerini yitirmiş tipleme, masal ve öykünün sözüdür; kurmacadır. Logos ise insana ve insanın yaşadığı evrene ait ölçülü, analitik ve mantıklı sözdür. Yaşayan gerçek yönüyle bilimin sözüdür. Ancak bu iki kavramın arasında bir de “**Epos**” vardır. Epos içinde geçmiş barındıran belli bir düzen ve ölçütü olan tanrısal sözdür, yani destan ve geleneğin sözüdür, sorgulanmaz inançtır. Böylece mitoloji geleneksel masal, hikaye, efsane ve destanın ama sorgulanmaz yorumlanabilir kurgusuyla eski çağ toplumlarının inanç bilimidir. Mytoslar nesilden nesile aktarıldığı için eskiçağ tarihinde toplumsal yaşam ve geleneklerin okuma kodu bir anlamda yazısız dildir. Düşünce, söz, inanç insanlar dünyasına ait olgulardır. Bunların aktarımıysa konuşma ve daha ilerleyen safhada yazıyla gerçekleşir, bu nedenle mitoslar ardından eposlar da insanlık tarihi kadar eski ve toplumsal öğelerdir.

Pleistosen (Paleolitik) dönemlerde günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl önce varolan Homo habilis, 1.8 milyon yıl önce çıkan ve Afrika'dan dünyaya yayılmaya başlamış Homo Erectus ilk ateşi kullanan primat türüdür ve ufak gruplar halinde yaşamışlardır. Yine aynı dönemde İÖ.300.000 lerden itibaren ilk Homo Sapiens ve 200.000'lerden itibaren Neandertaller düşünen ve alet yapan primat türleri olarak karşımıza çıkıyor ki ard arda ya da bir süre paralel var olmuş bu türler ortak yaşama izlerini sunumaktadırlar.

Orta Paleolitik döneme damgasını vurmuş Neandertaller taş aletler yapıp ortak av faaliyetleri gerçekleştirirken, mağralarda bir arada yaşamış, mağara duvarlarına sembolik resimler de yapmıştır. Ayrıca Neandertaller ölü gömme adetleriyle ilk olarak ölümden sonra ki yaşam ya da öbür dünya düşüncesini ortaya koymuşlardır. Öyle ki gömülerin yanında devamındaki hayatlarında kullanmalarını amaçlayan hediyeler bulunmuştur. Aynı dönemde ortaya çıkmış Cro Magnon adı verilen primat türünün ise yine alet ürettiği ve bazı bölgelerde iki tür arasında kültürel alış veriş olduğu tartışmaları da vardır. Cro-Magnonlar Neandertaller'den çok daha uzun süre, üst Paleolitik dönemin sonlarına var olmuşlar, doğada mevcut taş ve hayvan kemikleri ötesinde artık sembolizm kapsamında değerlendirilecek kilden hayvan ve insan figürleri yapmışlardır. Diğer taraftan ölü gömme adetlerinde ciddi bir gelişim görülmektedir. Öyle ki insanları çukurlara arkeolojide "Hoker" tarzı olarak adlandırılan yani anne karnında olduğu şekliyle gömmüşlerdir. Bu tekrar doğulacağı inancının açık kanıtıdır. Hala Afrika ile Avusturalya'da yaşayan bazı kabilelerde aynı inanç ve uygulama geçerlidir. Ayrıca birçok kıtaya yayılmış Cro-Magnonlar'ın yaptıkları mağara resimleri, mağralarda açtıkları hazneler, ölümlerinin yanlarına koydukları kilden stilize kadın figürinleri, ölü kemikleri üzerinde görülen kırmızı aşı boyları tekrar doğuma odaklanmış bir toplumsal inancı kanıtlamaktadır. Bununla beraber kadının doğurganlığı sembolize edilerek ona kutsal anlam yüklendiği anaerki bir yaşam düzeninin de sürdürülmekte olduğunu göstermektedir.

Ancak Üst Paleolitikten itibaren günümüzde yaşayan insanın dahil olduğu primat grubu Homo Sapiens Sapiensler uygarlığa damgalarını vurmuşlar ve hem düşünsel hem de toplumsal anlamdaki gelişmişlikleriyle din ve mitolojinin kesin izlerini bize sunmuşlardır. Öyle ki Rusya'da erken izleri Konstenki yerleşiminde görüldüğü üzere kilden hamile kadın idolleri, yapı temelleri arasında diğerleri arasında daha büyük olup ortak kullanıma işaret eden ve içinde sığır kafatasları bulunan binalar, ilk tapınaklar olarak yorumlanmaktadır. Tüm bunlar Homo Sapiens Sapiens'in inanışlar dünyasına ait ilk kanıtlarıdır.

İÖ. 10 binlere verilen Mezolitik dönem artı yapılan kazılarla daha öncelere çekilmeye başlamıştır. Ama Üst Paleolitik sonları ve Mezolitik istisnasız tek türün hüküm sürdüğü ve yaşamına devam ettiği dönemlerdir. Şüphesiz Mezolitik avcılık toplayıcılıktan tarıma yani toprağa bağlı yaşama geçiş dönemidir. Mezolitik'teki uzun süreli kamp alanlarının bir kısmı artık a-keramik ve susuz tarımın yapıldığı yerleşimler olarak da yorumlanmaktadır. Anadolu'da Çatalhöyük'ün ilk katları dönemin özelliklerini yansıtan çarpıcı bir örnekken Şanlıurfa'nın Örencik köyü yakınlarındaki Göbeklitepe Mezolitik Dönem'den Neolitik'e geçişte mitoloji, din toplumsal hayat ve halklar arası kültürel siyasi ilişkilere yeni boyutlar katan kalıntılarla karşımıza çıkmaktadır. Günümüzden 12 binyıl öncesine ait bu kutsal alan büyüklüğü, içindeki devasa obeliskleri bunların dizilimi ve üstlerindeki sembolik hayvan tasvirleriyle sadece bir topluluğun ortak inancını değil, birden çok topluluğun ortak bir inanç etrafında toplanarak politik kimlik ve katılan insan toplulukları arasındaki uzlaş, politik ve siyasi birliğe işaret etmektedir. Diğer bir deyimle ortak kült, bu çevrede yazısız bir düzen uzlaş birlikte yaşama kurallarını yani ortak hukuku ortaya koymuştur.

Göbeklitepe'deki tasvirlerde kullanılan figürlerin çoğu yırtıcı hayvanlardır. Özellikle güçlü yaban domuzları, aslanlar insanların korkup güçlülerine öykündükleri ilk tanrılarken yılan akrep, toprağın bereket ve bilinmeyen yeraltı dünyasına inen sembollerdir. Akbabalarsa ölenlerin vücutlarını parçalarlar ama aynı zamanda ruhları taşırlar. Bunlar atalar kültürünün önde gelen figürleridir. Diğer taraftan ördek, turna, tilki gibi hayvanlar doğanın devinimi içinde insanların yaşamlarını fiziki ve simgesel olarak direkt etkileyen günlük yaşamını simgeleyen figürlerdir. Bir görüşe göre obeliskler üzerindeki hayvan tasvirleri gökyüzündeki yıldızların konumlarını temsil eder şekilde çizilmişlerdir. Yani burayı kullanan insanlar gökyüzü ve yıldız hareketlerini zaten bilmektedirler. Bu da tarım takvimini ta o zamanlarda çıkardıkları anlamına geliyor ki beraberinde neolitik dönemin aslında çok daha önce başladığı iddiasını beraberinde getiriyor.

Neolitik dönem din, inanışlar ve mitolojisi konusunda çarpıcı örneklerden bir diğerinin Çatalhöyük olduğunu belirtmiştik. Çatalhöyük günümüzden 9000 yıl öncesine uzanan ve ikibinyıl kesintisiz yerleşim görmüş üsttür. Konya'nın Çumra ilçesinde büyük bir ovanın ortasında yer alır. Kazı hali hazırda buradaki iki höyükte gerçekleştirilmiş, büyük höyük yani Doğu höyüğünde Neolitik dönem Çatalhöyük halkının birbirine bitişik yaşadığı evlerde bazı büyük mekanların ortak kült alanları olarak kullanılmış oldukları düşünülmektedir. Öyle ki bunlardan biri kalıntı ve buluntularıyla Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesine getirilmiştir. Buradaki rekonstrüksiyonunda duvarında boğa başları bulunan büyük bir mekan olduğu ve ortasında ateş yakılmış bir ocak konumlandırıldığı görülür. Diğer bir duvarda boğa avı sahnesi vardır ve bu bir ritüel şeklindedir adeta, avcılar dans eder gibi hareketli tasvir edilmişlerdir ki aynı duvar resminde yakınlardaki bir volkan lav püskürtürken resmedilmiştir.

Çatalhöyük evlerinin bazılarında mekanların altında insan kafatasları bulunmuştur bunlar "Atalar Kültü"ne işaret eder şekilde yorumlanmaktadır. Bu kafataslarından bir kısmı zemine gömülmekle birlikte bir kısmı da etleri vahşi kuşlara parçalattırdıktan sonra kille şekillendirilerek tekrar evde korunmuşlardır. Ayrıca Çatalhöyük ölü gömme adetleri arasında Hoker tarzının da uygulandığı görülür. Diğer taraftan tüm üreme organları abartılarak verilmiş kilden tahta oturan kadın tanrıça figürinleri yapılmıştır. Tüm bunlardan Çatalhöyük'te doğanın işleyiş ve gücünü kavrayıp felaketlerden korunmak için ona tapan, tarıma bağlı yaşam tarzında bereketi kadınlara özleştirerek ve ona taparak sürekliliğini sağlamaya çalışan ve geleneklere önem verip atalarının bilgeliği ve bilgisini sembolik olarak onun kalıntılarıyla yaşatan bir toplumla karşı karşıyayız olduğumu sonucu çıkarılmaktadır.

Çatalhöyük'ün 2000 sene kesintisiz yaşamış ve buradaki halkın tarım toplumu olması yanında obsidiyen ticareti başta olmak üzere uzak mesafeli ticaret yaparak yenitoplumsal sınıflara bölünmesi, ancak buna rağmen siyasi bütünlüğünü koruması yazısız toplumsal yasalarının ne denli güçlü olduğunu düşündürmektedir. Bunun izleri de işte bu sembollerle vücut bulmuş mitolojilerinde mevcuttur.

Peki Grek Mitolojisiyle ele aldığımız, Hellas başta olmak üzere Ege havzasında durum nasıldı? Doğu'ya göre çok daha geç dönemlerde Paleolitik dönemi yaşayan Hellas'da Argolis başta olmak üzere Elis, Theselya ve Makedonya'da İÖ. 40.000 lere uzanan merkezler saptanmıştır. Hellas'ın Neolitiği ise yine İç Anadolu'dan yaklaşık binbeşyüz yıl sonrası İÖ. 6000lere raslamaktadır. Teselya'da ilkin Sesklo ardından İÖ. 5. binlere inen Dimini Hellas'ın Neolitik kültürünü temsil eden başlıca merkezlerdir. Bu merkezlerde ve kültürel olarak etkileri görülen çevre merkezlerde yaşanmış köy kültürü içinde, yerleşimlere ait megaron tarzlı yapılar arasında

boyut olarak daha büyük ve ortasında ocak olanlar ilk kapalı toplantı alanları olarak yorumlanır. Bu kültürlerin görüldüğü merkezlerde bu türde kutsal olduğu düşünülen alanlar başta olmak üzere stilize kadın idolleri ele geçmiştir. Tarım toplumu olan bu çevrelerde kadını doğurganlığı öne çıkartılarak bereketin sürekli kılınmasını sağlamaya çalışan bir sembol olarak kullanıldığının izleridir.

Hellas'ın ötesinde Ege havzasına gelindiğinde Ege denizindeki 220 yerleşim noktası ve adaları saymak gerekir ki bunlar Kyklad adaları ve Kyklad kültür çevresi olarak tanımlanır. Ancak Kyklad'ın erken kültür katlarını şimdilik Geç Neolitik buluntu veren merkezlerle tanıyoruz. Bunlar arasında örneğin Keos ve Mykonos'taki kazılarda ele geçen mermerden, cinsel organları abartılmış kadın ve erkek idolleri, Tunç çağları boyunca diğer adalardaki merkezlerde de üretilerek sürekliliklerini korumuşlar. Kykladlar'a ait Tunç çağı idolleri, sadece kadın ve erkek betimlemeleri değil ritüelleri de tasvir eder şekilde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki kutsal alanlardan ele geçen müzisyen ve dans eden gruplar şeklindeki idoller çok hareketli örneklerdir. Özellikle Keros ve Syros'da bulunmuş lir ve aoulos çalan idoller ve çember oluşturu şekilde elle tutuşmuş dans eden kadınlar daha sonraki Grek ritüel tasvirlerinin öncüleridir. Bununla birlikte hem Girit hem Kykladlar'da bulunan Orta Tunç Çağına ait, kadın idolleri arasındaki erkek tasvirini içeren üçleme Andromophik tanrı inancında soy hikayelerine işaret eden ilk örnekler arasında görülmektedir.

GreK kültür çevresi ve Ege havzası denilince aslında Ege ve Akdeniz'in birleştiği orta noktada Girit adası tüm kalıntı ve buluntularıyla İÖ. 6 binlerden itibaren kendi hikayesini anlatmaya başlar.